

*Олександр Музичко,
к.і.н., доцент кафедри історії України
історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова*

УЧАСТЬ СВЯЩЕНИКІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОЦЕНТРИЧНОЇ МОДЕЛІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Сьогодні Україна у муках шукає свою ідентичність. Дедалі сильнішим стає розуміння того, що без помісної, української за духом та мовою, незалежної від Росії, Української Церкви, Україна не відбудеться як повноцінна держава та нація. У цих умовах закономірно зростає увага до історії пошуку відповіді на ці болючі питання в українському минулому, передусім до націєтворчої доби початку ХХ ст. з її апогеєм – Українською революцією 1917 – 1921 років.

У 2011 р. декілька одеських істориків, включно з автором цих рядків, написали та видали монографію «Чорноморська хвиля української революції. Провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр.» [1]. Автори цієї великої праці (як за суто формальною ознакою – кількістю сторінок, але ще більше – за обсягом виконаної дослідницької роботи) передусім мали на меті увиразнити думку про історичну закономірність вибуху Української революції 1917 р. в Одесі, що стала справжнім південним революційним форпостом, і, на нашу думку, «виграла» у цьому плані навіть у козацького Катеринослава-Січеслава. Зокрема, одним з важливих та історіографічно свіжих сюжетів книги була розповідь про релігійно-національний рух в Одесі, власне, рух за Українську автокефальну, національну церкву. За шість років, що минули від видання цієї книги, з'явилася низка нових статей, що продовжують цей сюжет у біографічному вимірі, автори яких більшою або меншою мірою беруть до уваги наші факти та висновки, хоча, вважаємо, не виявляють якихось

кардинально нових відомостей, передусім таких потрібних біографу текстів історичних персонажів [2]. Втім, підтримка інтересу до важливої і досі не виведеної з-під тіні історії російського православ'я і навіть інших, неукраїнських, конфесій (вірменська церква, іудейська) теми українського релігійно-національного руху на початку ХХ ст. є дуже позитивною тенденцією. У цій статті прагнемо увиразнити один з аспектів діяльності українських священиків на початку ХХ ст. – боротьбу за історичну ідентичність (історичну пам'ять) південноукраїнського населення – та додати деякі «свіжі» відповідні історичні факти.

Початок ХХ ст. був позначений поширенням соціалістичних ідей, секуляризації соціуму, кризи у стосунках церкви та суспільства. Попри те, що ці тенденції не оминули і українців, атеїзм не був властивий українському національному руху, що був занурений у селянство. Однією з найпомітніших груп у складі діячів українського націєтворчого руху були сини священиків. Серед одеських провідників українців це – О. Андрієвський, В. Голубович, М. Гордієвський, В. Чехівський, П. Климович, О. Темницький, В. Лазурський, П. Клепацький; серед херсонських – М. Чернявський, Н. Малеча, В. Гошкевич; миколаївських – А. Крижанівський, кримських – Х. Ящуржинський. З часів ліквідації Української церкви у ХVІІ ст. та русифікації України плекати український світогляд було важко, перебуваючи священиком російської православної церкви. Проте віра в Україну, її мову та культуру зберігалася і у цьому середовищі. Вочевидь, безпосередньо про це свідчить націєтворча діяльність священиків. Процес відродження української історичної пам'яті, тісно пов'язаний з іншим виміром – мовним, – мав конкретну персоніфікацію у вшануванні пам'ятних дат з біографії Т.Г. Шевченка [3]. 10 березня 1907 р. у Покровській церкві Одеси уродженець Поділля та вихованець Київської Духовної Академії протоієрей Мелетій Шаравський відправив панахиду по Т. Шевченку та виголосив відповідну промову.

Досвід діяльності священика Антіна Гриневича (1875-1937) переконує, що такі дії не були випадковими, а також

те, що автокефальний рух 1917 – 1921 років аж ніяк не виник на порожньому місці, як то може здатися після ознайомлення з переважною масою наявної літератури. Активна діяльність забезпечила А. Гриневичу високий рівень популярності серед багатьох представників духовенства та мирян Поділля, бо на початку 1907 р. духовенство Балтського повіту обрало його депутатом до II Державної Думи Російської імперії від Подільської губернії. На той час священик вже був знаний як активний публіцист та поет. Про культурологічні, та зокрема історичні, зацікавлення священика вказує його членство у Подільському церковному єпархіальному історико-археологічному товаристві. У листі до М. Грушевського він засвідчував свою повагу до історика та бажав йому «уздріти воскресенну матір Україну». Численні статті А. Гриневича виходили у різних виданнях. Попри те, що у нас бракує матеріалів особового походження, що дозволили б реконструювати усі його пересування та побут початку ХХ ст., є очевидним фактом те, що він не був пов'язаний виключно з Поділлям, і зокрема північними районами сучасної Одеської області. Найбільш прямо на його зв'язок з Одесою вказують численні статті отця в одеському часописі «Южные записки», в яких він торкався усіх головних компонентів українського націєтворення: розвитку української мови, історії, релігії, звичаїв.

Про зв'язок А. Гриневича з Херсоном, а конкретно місцевим істориком, українцем за світоглядом, В. Гошкевичем, свідчить його стаття у редактованій цим істориком місцевої газеті «Юг». Вона ж ілюструє його зацікавлення історичною пам'яттю. Кобзарство у неоромантичній системі координат українського національного руху на початку ХХ ст. традиційно вважалося сосудом національної пам'яті та святощів [4]. Хоча стаття за жанром була рецензією на виданий у Чернігові за редакцією Б. Грінченка збірник кобзарських дум, це дало привід А. Гриневичу висловити своє бачення цього важливого аспекту історичної пам'яті українців: «Кто из читателей не хранит с каким-то особенным теплым чувством предания о событиях из жизни дедов и прадедов?! Этим преданиям, как бы они иногда скудны не

были, почти с благоговением внимают молодые члены семьи и только деморализация заставит их относиться иначе к заветам родной старины... Народ – большая семья. Пока он не разошелся окончательно с традициями своей истории, пока он не деморализован, не обезличен окончательно, до тех пор он не потерял живого, теплого интереса к голосу минувших времен. Напротив того, с чуткостью впечатлительного внука не перестают прислушиваться сыны его к преданиям родной старины, слагая из них в своей душе кодекс наглядных не только исторических, но и нравственных понятий, которыми так воодушевлены обыкновенно народные повествования из прошлого.

Простой украинский народ дорожит своей стариною, любит свою историю и безусловно уважает те высокие нравственные идеи, которые завещаны ему в памятниках изустного литературного творчества. Даже в минуты общего разгула, напр. в осенние ярмарки, он способен отдаться чарам поучительного голоса старинного предания и глубоко призадуматься за слушанием любимых кобзарских дум... Уж верно очень близка народной душе песня кобзаря, уж верно велика ее нравственная сила, если она способна вызвать высшие духовные запросы в толпе, пришедшей отдаться базарной суеде.

К сожалению, в последнее время факты, в роде раскрытого недавно в г. Задонске (слепцы-кобзари похитили и искалечили мальчика), все чаще и чаще заставляют думать, что богатое наследие старины в виде кобзарских дум в настоящее время в руках далеко не надежных... Исторический кобзарь – редкий и симпатичный тип народного поэта, – это личность, способная понять интересы народа в их целом и послужить этим интересам своим талантом. Таких певцов народа в настоящее время почти нет. Их заменили певцы личной «недоли» и увы! ... пьяницы и даже звери – люди. При таких обстоятельствах можно ли не опасаться, что возвышенная и богатая по содержанию кобзарская муза скоро превратится в ничтожный репертуар нищенских песен с плохо замаскированной основной идеей – дайте на шкалик водки?!... На мой взгляд, подобные опасения совершенно

основательны и я считал бы не только уместными, но и настоятельно необходимыми, всякие меры к тому, чтобы достойная своего имени лира кобзаря не умолкла для народа, привыкшего черпать из нее данные для выработки своего мирозерцания» [5]. Опосередковано на зв'язок автора з Одесою вказує те, що наприкінці цієї статті він вказав місце, де можна придбати цю, за його словами, «симпатичну та цікаву для прочитання» брошуру: книгарня Розова в Одесі.

Посідаючи у 1917 – 1921 роках провідне становище в Одесі серед борців за Українську церкву, А. Гриневич продовжив жваву публіцистично-просвітницьку діяльність. Він продовжував звертатися до історично-пам'яткової, навіть можна сказати, історіософської тематики (власне, однією з головних ознак такого багатогранного та складного поняття, як історіософія, є тісний зв'язок історичних поглядів з релігійними шуканнями). В одній зі статей він закликав «щоб кожен українець, згадавши славу рідної української церкви за ті часи, коли вона була щиро народною, віддав з радістю своє серце і свою працю на відновлення національної православної української церкви» [6].

У квітні 1918 р. А. Гриневич доводив, що соціалісти лише відновлюють традиційні для українців цінності землекористування, бо «правду історії легко було викреслити з книжки – в душі простого скривдженого селянина – робітника голос її не завмер й досі, як те було за Коліївщини-Гайдамаччини». На відміну від багатьох інших суспільно-політичних діячів та істориків, що віддавали перевагу козацькій добі, найважливішим періодом історії України він вважав литовський період з його уставними грамотами та магдебурзьким правом. Відповідно, він радив діячам освіти, звернути більшу увагу на цей період у нових шкільних програмах з історії [7].

Паралельно з А. Гриневичем в Одесі діяв ієромонах Микита (Олександр Кожин) (1877 - 1937) – організатор Одеської Української бібліотеки. У своїх публіцистичних статтях, та слід думати, і усних виступах він часто спирався на історичні дані, зокрема посилався на «Історію України-Русі» М. Аркаса [8]. Про одну з промов отця перед прихожанами

так згадував видатний одеський історик М. Слабченко: «Говорять, що одного разу в році 1920 в українській церкві... він поклав 7 том Грушевського і почав таку казнь: «Православні браття і сестри! Всяка сволоч говорить, що Україна ніколи не була державою. А що говорить з цього приводу наш славетний історик М. Грушевський? А говорить він таке, що тим сукиним синам доведеться сховати язик в одне місце» [9. 231-232.]. Цікаво, що навіть вигляд ієромонаха викликав в сучасників історичні паралелі: «суворий аскет, тип ченця-аскета часів св. Антонія й Теодосія Печерських» [10. 711]. Незважаючи на всі перешкоди, ієромонах Микита продовжував діяти в Одесі аж до 1927 р. У 1926 та 1927 роках на могилі вбитих гайдамаків на Куліковому полі він виступив з промовою, в якій висвітлив, за що боролись та загинули українські вояки. Він згадував й окремі прізвища та імена загиблих.

Важливе значення для розгортання українського національного руху в Одесі мала діяльність греко-католицького священика Іллі Кливака (1880-1941). Цікавий та символічний в даному контексті факт – його дружиною була сестра видатного українського історика Миколи Чубатого. Просвітницька діяльність І. Кливака сягала й інших міст Південної України, при чому саме у тому аспекті, що нас цікавить: у липні 1917 р. він виступив з промовою у Катеринославі (Січеславі) перед земськими вчителями про історію та сучасність українського національного руху на Галичині [11].

В інших південноукраїнських містах священики теж взяли участь у відродженні історичної пам'яті. У 1917 р. у Катеринославі перед початком Українського губернського з'їзду на Катеринославщині відбулося моління за Т. Шевченка, Запорізьке військо та усіх борців за волю України в її історії [12].

Частиною української маніфестації, що відбулася навесні 1917 року у Херсоні, була промова священика 44-го запасного полку про Т. Шевченка та боротьбу за вільну Україну славного гетьмана Б. Хмельницького. Він же відслужив панахиду [13].

Відомо, що у складі Українських Січових стрільців та Української Галицької армії активно сприяли історичній просвіті вояків капелани. Як відомо, УСС та УГА були присутніми на півдні України у революційні роки і, відповідно, зі своїми капеланами.

Отже в українському національному русі в його південному ареалі поширення помітною є релігійно-церковна складова, що у свою чергу була тісно пов'язана з усіма іншими аспектами націєтворення. Саме тому південноукраїнські священники приділяли значну увагу пробудженню історичної пам'яті свого народу, що, на відміну від попередніх часів, мали б за основу україноцентричні, а не проросійські уявлення. Вочевидь, згадані священники не були істориками у фаховому розумінні цього поняття, але це аж ніяк не значить, що їхні думки не мали впливу на народ. Радше навпаки, порівняно з фаховими академічними істориками. Погляди священників на історію можна визначити як неоромантичні та неонародницькі, що відображали погляд на минуле як на «золотий вік», без пана та батога, «царство свободи», що слід відродити в революційних умовах та революційним шляхом. Проте переміг ліворадикальний підхід комуністів, що розставили історичні акценти таким чином, аби вони легітимізували саме їх режим. Але «історична правда» та «суд історії» виявилися саме за українськими священниками, що кликали народ до відродження незалежної та української за духом церкви як одного з базису Української держави.

Література

1. Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр.: монографія / Т. С. Вінцовський, О.Є. Музичко, В. М. Хмарський [та ін.]; відп. ред. В. М. Хмарський. – Одеса, 2011. – 586 с.
2. Ходак І. Місіонерська діяльність священника Іллі Кливака на півдні України в 1917-1919 рр. // Чорноморська минувшина: записки відділу історії козацтва на Півдні України. - Вип. 8. - 2013. - С. 85-93; Ляшенко О.Л. Від берегів Неви до Чорноморського узбережжя: мандрівка петербурзького «Варнака» одеськими книгозбірнями // Вістник Одеського національного університету. Серія: бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. - 2014. - Т. 19, Вип. 2. - С. 144-158; Глушковецький А. Л. Депутат-